

Chotkowski, M., *Vijftien ladders en een dambord. Contacten van Italiaanse migranten in Nederland 1860-1940* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2006, Amsterdam: Aksant, 2006, 294 blz., ISBN 90 5260 204 2).

Moglie e boui dei paisi tuoi, zo luidt een oud Italiaans spreekwoord. Vrij vertaald betekent dit dat men het beste kan trouwen en zaken doen met mensen uit de eigen streek. Margaret Chotkowski onderzocht in hoeverre dit betekenis had voor Italiaanse migranten die tussen 1860 en 1940 naar Nederland kwamen. Waren hun huwelijkspartners, collega's, huisgenoten en kennissen vooral afkomstig uit hetzelfde gebied en welke veranderingen traden op tussen 1860 en 1940?

Het proefschrift van Chotkowski is niet het eerste boek over Italiaanse immigranten in Nederland en het zal ook vast niet het laatste zijn, want de verhalen over schoorsteenvegers, terrazzowerkers en ijsverkopers spreken nog steeds tot de verbeelding. De meeste van deze studies zijn sterk geconcentreerd op deze 'Italiaanse' beroepsgroepen, op de onderlinge contacten en op de relaties met het thuisland. Italianen die niet in deze beroepen werkten vallen meestal buiten het blikveld en er is weinig oog voor contacten met Nederlanders. Daardoor kan gemakkelijk een beeld ontstaan van een 'Little Italy' in Nederland, naar voorbeeld van Amerikaanse studies over New York en andere grote steden.

Om deze valkuil te vermijden koos Chotkowski voor een meer systematische manier om nieuwkomers en hun dagelijkse contacten in kaart te brengen. Uit de vreemdelingenregisters in Amsterdam en Rotterdam selecteerde zij voor twee perioden (1860-1880 en 1920-1936) alle Italiaanse immigranten. Daarmee komen niet alleen de bekende schoorsteenvegers en ijsverkopers in beeld maar ook Italiaanse artiesten, dienstmeisjes en zeelieden. De nieuwkomers werden vervolgens (met hulp van de HSN¹) via de bevolkingsregisters gevolgd totdat zij uit Nederland vertrokken of overleden. Daarmee beschikt zij over een langlopende reeks individuele gegevens betreffende leeftijd, beroep, huwelijk, kinderen, religie, huisgenoten en bureu. Uit andere bronnen en een aantal interviews is aanvullende informatie verzameld over collega's, huwelijkspartners en huwelijksgetuigen.

De studie gaat niet over alle Italianen die naar Nederland zijn gekomen. De keuze voor Amsterdam en Rotterdam betekent dat vooral de Italiaanse mijnwerkers die in het interbellum naar Limburg kwamen buiten beeld blijven. Daarnaast concentreert het onderzoek zich op de 'blijvers', de Italianen die lange tijd in Nederland woonden. Daarin wijkt het niet af van eerdere studies, maar dit bezwaar is moeilijk te ondervangen. De meeste Italianen verdwijnen namelijk snel uit het beeld omdat ze niet in het bevolkingsregister staan of na korte tijd Nederland weer verlieten.

¹ De Historische Steekproef Nederland (HSN; www.iisg.nl/~hsn/indexnl.html) verzamelde de gegevens uit de bevolkingsregisters en maakte de databases.

Het eerste deel van het boek gaat over de Italianen die tussen 1860 en 1880 naar Nederland kwamen, het tweede deel over de groep die tussen 1920 en 1936 aankwam. De afzonderlijke hoofdstukken in beide delen zijn gewijd aan collega's, huisgenoten en burens, huwelijkspartners en vrienden en kennissen.

Hoewel Chotkowski een andere ingang koos en individuele personen onderzocht, besteedt ook zij veel aandacht aan de bekende beroepsgroepen zoals schoorsteenvegers en terrazzowerkers. Dat komt omdat inderdaad de meeste Italiaanse nieuwkomers in deze beroepen werkten. Bovendien bleven zij langer in Nederland dan de muzikanten, artiesten en handelaren die zich veelal niet eens in het bevolkingsregister lieten inschrijven. Zo zien we dat in het eerste cohort 40% van de ruim 500 Italiaanse immigranten schoorsteenveger was; van de 200 die vervolgens in het bevolkingsregister zijn teruggevonden was dat zelfs 65%.

Omdat deze branche werd gedomineerd door Italiaanse bedrijven en de eigenaren hun personeel uit het eigen geboortegebied haalden, woonden en werkten Italiaanse schoorsteenvegers veelal met mensen uit dezelfde streek of hetzelfde dorp. Bij Italianen in beroepen waarin meer Nederlanders werkten lag dat anders, maar door de grote aantallen schoorsteenvegers ontstaat het beeld dat Italianen vooral met dorps- en streekgenoten omgingen. Toch hadden ze wel degelijk contacten met Nederlanders want ze trouwden vrijwel allemaal met Nederlandse vrouwen. Dat was vooral ingegeven door het feit dat er nauwelijks vrouwen uit hun geboortegebied in Nederland waren.

De sociale contacten van Italianen met streekgenoten liepen in beide periodes via het werk, terwijl zij Nederlanders leerden kennen in de buurt waar ze woonden. Er bestond nauwelijks contact met Italianen uit andere streken, die meestal in andere buurten woonden en in andere beroepen werkten.

In de tweede periode (1920-1936) waren de beroepen gevarieerder, hoewel ook nu een concentratie is te zien in de bekende beroepsgroepen (terrazzowerkers, beeldenmakers). Vergelijken met het eerste cohort hadden de Italianen op het werk en thuis meer contacten met Nederlanders. Vooral in de kleinere, minder bekende beroepsgroepen waren de contacten met Nederlanders frequenter en gevarieerder, maar ook in de 'Italiaanse' beroepen nam het aantal Nederlandse kostbazen en werkgevers toe. Italianen kozen ook vaker voor Nederlandse getuigen bij hun huwelijk. Niettemin was het percentage Nederlandse huwelijkspartners veel lager dan in het eerste cohort. De beschikbaarheid van partners uit het eigen herkomstgebied was kennelijk belangrijker dan de mate van contact met Nederlanders. Er waren in het interbellum meer Italiaanse vrouwen in Nederland (onder wie de dochters van eerdere migranten) en men maakte meer gebruik van de mogelijkheid om partners uit Italië naar Nederland te halen.

Het beeld van Italiaanse migranten uit eerdere studies is met het onderzoek van Chotkowski niet grondig aangetast. Er was inderdaad sprake van een sterke concentratie in een aantal beroepsgroepen, rekrutering in het eigen herkomstgebied en veel onderling contact. Het vernieuwende van het onderzoek zit vooral in de systematische manier van werken die een mooie reeks gegevens op individueel niveau oplevert. Het onderzoek brengt de sociale

contacten van Italiaanse nieuwkomers voor het eerst systematisch in kaart en laat ook zien dat de contacten met Nederlanders omvangrijker en gevarieerder waren dan vaak is verondersteld. Toch overtuigt het boek niet helemaal. Voor een deel heeft dat te maken met de presentatie van de resultaten. Zo zijn de tabellen niet eenvoudig te interpreteren, ook al omdat het niet steeds over dezelfde groepen gaat, en worden ze in de tekst onvoldoende toegelicht. Bovendien ligt de nadruk in het boek meer bij een beschrijving en analyse van de verschillende cohorten dan bij een systematische vergelijking van de cohorten. De ontwikkelingen in de tijd hadden overzichtelijker in kaart gebracht kunnen worden.

Een ander punt van kritiek betreft de analyse van de gegevens. Chotkowski brengt uitgebreid de verschillende soorten contacten in beeld, maar heeft geen theoretisch kader om betekenis te geven aan die sociale relaties en de veranderingen daarin. Ze maakt onvoldoende gebruik van bestaande theorieën over netwerken, participatie en groepsvorming. Daarmee blijven de resultaten wat in de lucht hangen. Waarom is het van belang of iemand contacten heeft met streekgenoten dan wel met Nederlanders? En zijn contacten op het ene terrein belangrijker dan op het andere? Chotkowski doet daarmee ook geen uitspraken over de relatie tussen sociale contacten en integratie. Hoewel de systematische manier van werken duidelijk veel perspectieven biedt lijkt dit toch wel een gemiste kans.

Corrie van Eijl

Janssen, A., *Grijsaards in zwart-wit. De verbeelding van de ouderdom in de Nederlandse prentkunst (1550-1650)* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2007, Zutphen: Walburg Pers, 2007, 352 blz., €39,95, ISBN 978 90 5730 467 5).

Met *Grijsaards in zwart-wit* heeft Janssen als doel gehad de verbeelding van (letterlijk: ‘het in beeld brengen van’, maar ook figuurlijk: ‘het representeren van’) ouderdom in vroegmoderne Nederlandse prentkunst (tussen circa 1550 en 1650) te onderzoeken. Als kunsthistorica is zij de eerste die het prentenmateriaal met afbeelding van ouderen uit de vroegmoderne tijd bestudeerde, maar zij kon bij haar onderzoek uitgaan van inzichten die al vanuit verscheidene andere wetenschappelijke disciplines (sociologie, letteren) op het verschijnsel ouderdom in de vroegmoderne tijd zijn verkregen. In de loop van de periode waarin Janssen haar onderzoek uitvoerde (2001-2006), is de internationale aandacht voor het verschijnsel ‘ouderdom’ zeer gegroeid, en zijn her en der ook pogingen gedaan om het verschijnsel vanuit multidisciplinair perspectief te bekijken. Belangrijkste inzicht van het onderzoek zoals dat tot nu toe verricht is, is dat ‘ouderdom’ en de verbeelding van ouderdom, in heden en verleden gekenmerkt worden door polarisatie. Vroeger en nu bestonden steeds twee opvattingen. Kort gezegd komen die neer op: ouderdom brengt wijsheid, en ouderdom brengt dwaasheid. Vanuit die opvattingen wordt in samenlevingen – ik neem aan dat Janssen het dan steeds over westerse samenlevingen heeft, hoewel ze dat nergens met zoveel woorden zegt – steeds zowel positief als negatief tegen het verschijnsel ‘ouderdom’ aangekeken.

Dit duale beeld van de ouderdom bekijkt Janssen in haar proefschrift vanuit kunsthistorisch perspectief, en ze heeft daarbij een grote hoeveelheid beeldmateriaal boven water gehaald en in een zeer verzorgd en rijk geïllustreerd boek voor een groot publiek gepresenteerd. Haar studie is verdeeld in drie delen: hoofdstuk 1 gaat over ‘visies op de ouderdom’, en plaatst vroegmoderne ideeën over die leeftijdscategorie tegen de bredere achtergrond van visies op leeftijdsfasen zoals die sinds de klassieke oudheid in geschriften bestonden. Hoofdstuk 2 gaat over beeldmateriaal over levensfasen en ouderdom in middeleeuwse en vroegmoderne bronnen. In hoofdstuk 3, 4, 5 en 6 wordt vervolgens ingezoomd op de verbeelding van een aantal kenmerkende en gepolariseerde karakteristieken van ouderen in de vroegmoderne prentkunst (van vroomheid tot wijsheid, en van gierigheid tot lust).

Janssen beoogt de vroegmoderne verbeelding van ouderdom te plaatsen in een historisch kader, door de opvattingen uit de zestiende en zeventiende eeuw te vergelijken met die in oudere bronnen, maar legt ook vaak de link tussen het beeldmateriaal en de werkelijkheid in de vroegmoderne tijd. Om die reden is haar studie ook voor historici buitengewoon interessant, omdat de prenten een bron zijn waaraan gegevens over die tijd ontleend kunnen worden. Janssen onderkent ook dat er een probleem is met het leggen van de link tussen prenten en realiteit: in hoeverre is er sprake geweest van discrepantie tussen beeld en werkelijkheid? Al in de klassieke tijd wordt bijvoorbeeld beschreven,